

ÎN LEGĂTURĂ CU LOCALIZAREA CETĂȚII SÎNMICLAUȘ (TURDA)

Documentul din 1075 dat de regele Geza I pentru mănăstirea din valea Granului — primul cunoscut deocamdată cu referire la Transilvania medievală — menționează vama ocnelor de sare „la cetatea ce se cheamă Turda... în locul ce se cheamă în ungurește Aranas, iar în latinește Aureus”¹. Actul este important și pentru faptul că înregistrează existența unei așezări mai vechi decât cucerirea arpadiană sub denumirea ei actuală, legată de exploatarea sării, produs de o importanță covârșitoare pentru instalarea noii stăpîniri asupra Transilvaniei. Privitor la localizarea cetății menționate, continuă să existe încă discuții; descoperirile arheologice din ultimele decenii pledează pentru fortificația de la Moldovenești (Vârfalva), spre vest de Turda, la ieșirea Arieșului din munți². Pare totuși greu de conceput perceperea vămii sării pe Arieș în sus, cînd știm din unele documente mai tîrzii că aceasta se lua lîngă același rîu în apropierea salinelor, probabil lîngă un pod, de unde încărcăturile coborau spre Mureș, urmînd apoi cursul acestui rîu înspre apus. Indiferent de rezultatele cercetărilor arheologice de la Moldovenești, trebuie avut în vedere și faptul că pe vatra actuală a orașului Turda, alături de alte așezări înghițite cu timpul de extinderea orașului, documentele menționează și unele fortificații, firește, dispărute și ele cu timpul, greu de identificat azi pe teren.

Nucleul de bază al orașului Turda l-a constituit așezarea din jurul ocnelor de sare, care a început să aibă un rol preponderent mai ales din a doua jumătate a veacului al XIII-lea. După pustiirile suferite în urma invaziilor tătărești, cu sprijinul puterii centrale, ea a fost repopulată cu „oaspeți” înzestrați cu scutiri și privilegii și apărută permanent de tendințele acaparatoare ale nobililor din jur³.

În partea de sud-vest a orașului actual, pe malul de nord și de vest al Arieșului exista satul Sînmiclăuș (Szentmiklos) dependent de cetatea Turda, după cum rezultă din actul de hotărnicire emis de regele Emeric între 1202—1203 pentru

---

¹ *Documente*, C. Transilvania, veac. XI—XIII, vol. I, p. 1.

² K. Horedt, *Contribuții la istoria Transilvaniei în sec. IV—XIII*, București, 1958, p. 132—145. În două documente din 1289 și 1291, secuilor din Kezdi le este întărită posesiunea pămîntului Arieș (scaunul Arieșului de mai tîrziu), specificîndu-se că acesta era „pămîntul cetății noastre din Turda numit Arieș ce se află lîngă riurile Arieș și Mureș”. Printre satele aparținătoare acestui pămînt este menționat și Moldovenești sub numele de *Turdavár* (în 1291). În 1332 satul apare sub numele de *Vârfalva* (*Documente*, C. Transilvania, veac. XIV, vol. III, p. 122). Există totuși îndoiala că cetatea de la Moldovenești ar fi identică cu cetatea Turda în jurul căreia s-a organizat comitatul omonim și pentru motivul că, după cum reiese din cele două documente mai sus menționate, această cetate (dacă mai exista în funcțiune) împreună cu satul făceau parte, administrativ, din scaunul Arieș și nu din comitatul Turda. În 1290 comitele Ehelleus dă secuilor cetatea Trascău, ca loc de refugiu, ceea ce dovedește inexistența altei cetăți în Arieș (*Documente*, C. Transilvania, veac. XIII, vol. II, p. 325).

³ Prima mențiune a orașului e din 1297 în actul voevodului Ladislau dat în „*villa Cruciferorum prope Thorðensem civitatem*” (*Documente*, C. Transilvania, veac. XIII, vol. II, p. 435).

Satul Bisericii din Arad (Egyházfalva), situat ceva mai la nord, tot pe vatra actuală a Turzii (*Terra castrî de Thorda, que nunc Zentmyklosfalva nominatur*).⁴ Într-un act din 1276 păstrat într-o copie din secolul al XVII-lea sînt fixate hotarele între Satul Bisericii din Arad și Sînmiclăuș, pe care l-a primit banul Micud de la regele Bela al IV-lea; aflăm că hotarul celor două posesiuni „începe la pîriul Peselew aproape de capelă... înaintînd la cetatea patrulateră Siradonia (*ad quadrangulares castrî Siradoniae*); dinspre Sînmihai coborînd direct în mijlocul Arieșului și prin mijlocul acestuia coborînd către răsărit la cetatea Arieș (*ad castrum Aranyas-war nuncupatum*), iar de la aceasta trecînd direct prin riul Arieș înspre sud...⁵.

La cererea capitlului din Arad, mereu în litigiu cu orășenii și „oaspeții“ din Turda pentru amintita posesiune *Egyházfalva*, s-a procedat în mai multe rînduri la reînnoirea semnelor de hotar. Astfel, în 1323, în documentul capitlului din Cened sînt menționate următoarele: „*Primul semn de hotar este lingă Arieș, în partea de miazăzi, de acolo merge spre apus pe valea Huguospatak și ține hotarul cu pămîntul cetății Turda, prin mijlocul pîriului Huguospatak urcă la deal în colțul cetății Saxonyavára, după aceea coboară înspre nord și acolo deasupra de Fyzuskuth are hotar cu cruciații sfîntului rege, iar de aici pe deasupra mlaștinei urcă în sus spre răsărit avînd hotar pe drumul către ocne*“⁶. Banului Stefan Micud, unul dintre cei mai influenți nobili ai timpului, participant activ la evenimentele militare și politice, bucurîndu-se de grația mai multor monarhi, i-au încredințat „oaspeții“ de la ocnele din Turda spre păstrare documentele cu privire la privilegiile lor. Știm acest lucru dintr-un document din 1291 dat de Andrei al III-lea, prin care sînt reînnoite privilegiile respectivilor „oaspeți“, deoarece actele lor primite de la regii anteriori au fost arse cu ocazia invaziei din 1285 „*în cetatea banului Micud, în vremea tătarilor și de către acești tătari*“⁷. Or, care putea să fie această cetate, dacă nu cea mai înainte menționată, la 1276, lingă Arieș, cu ocazia hotărnicirii posesiunii Sînmiclăuș. E drept că la 1288, cînd banul Micud donează moșia Sînmiclăuș episcopului Petru al Transilvaniei, în schimbul sumei de 50 mărci, actul nu menționează nici o cetate. Aflăm doar că respectiva moșie este așezată „*în comitatul Turda lingă Arieș, învecinată și mărginită la răsărit cu pămînturile bisericii din Arad, la miazăzi mergînd mai sus, cu acel rîu Arieș pînă la jumătatea albiei sale, la apus cu o moșie a noastră numită Biserica rotundă (Kerekeghaz), la mazănoapte cu pămînturile nobililor din lara numite Săndulești, apoi mergînd mai departe, cu o altă moșie a noastră numită Copăceni și astfel se întoarce la hotarele numitului*

⁴ G. Entz, *Die Baukunst Transsilvaniens im 11–13. Jahrhundert*, în *Acta Hist. Art.* XIV, 3–4, p. 172.

⁵ Teutsch-Firnhaber, *Urkundenbuch*, I, p. 3. Documentul este datat greșit în 30 sept. 1176 în loc de 30 sept. 1276 (Karácsonyi J., *A hamis, hibáskeltű és keltezetlen oklevelek jegyzéke 1400-ig*, Budapest, 1902, p. 10). Cf. Csánki D., *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában*, V, p. 683 (*DI. 36892*); G. Entz, *ibidem*, (*DI. 36503*).

⁶ Zimmermann – Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 379. Hotărnicirile se reiau în 1391, 1394 și 1395 (Mályusz E., *Zsigmondkori Oklevéltár*, I, Budapest, 1951, nr. 1983, 1994, 2043, 2057, 2264, 3651, 3784). În documentul din 16 mai 1391 al voievozului Ladislau de Losonc (DI. 30405, apud Mályusz E., *op. cit.*, nr. 2043, p. 224–225), sînt transcrise detaliat semnele de hotar ale satului Egyházfalva, dintre care amintim: „*Primo circa Aranyos o parte meridionali metas ac locum metarum et signa metalia ostendisset; ad partem occidentem per medium Huguospatak transeundo et ascendendo de eodem in latere Saxoniauara...; adhinc descendendo ad eandem plagam iuxta Racus-patak retro vitum claustrum unum locum putei etc.*”

⁷ Zimmermann – Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 181–182; *Documente*, C. Transilvania, veac. XIII, vol. II, p. 376–377; P. Iambor, *Atacurile cumano-tătare asupra Transilvaniei în a doua jumătate a veacului al XIII-lea*, în *AIAC*, XVII, 1974, p. 218.

pământ al bisericii din Arad⁸. Mai mult ca sigur, cetatea a fost distrusă cu câțiva ani înainte, la 1285, de către tătari. Până în veacul al XV-lea, nu mai avem nici o știre despre existența ei. Satul Sînmiclăuș apare alături de altele în documentul de întărire a proprietăților episcopului Transilvaniei, din 24 februarie 1291, al regelui Andrei al III-lea⁹. În aceeași stăpînire îl găsim și la 1406, cînd — se specifică în document — numitul sat Sînmiclăuș se află în vecinătatea orașului regal Turda, episcopul avînd aici o casă de piatră, curie și moară¹⁰.

În timpul domniei lui Sigismund de Luxemburg, satul Sînmiclăuș ajunge din nou în stăpînire regală și se prea poate ca cetatea să fi fost refăcută, fapt ce reiese din cîteva documente din veacul al XV-lea, care o menționează alături de domeniul omonim fie în stăpînirea orașului Turda, fie în cea a unor nobili. În 1429 apare ca posesiune regală situată la capătul orașului Turda, lîngă Arieș¹¹.

Din documentul regelui Vladislav I Jagello, dat în 1441 pentru Petru Bogăti, reținem că satul și cetatea Sînmiclăuș se află în hotarul orașului Turda, lîngă Arieș, lîngă cetate dîndu-se vama sării de la ocnele din Turda¹². Același loc de vamă de lîngă cetatea Sînmiclăuș este menționat și în documentele din 1453 și 1465 cu ocazia donației făcute pentru Dezideriu de Losoncz și fiii săi¹³. Mai apoi, în 1467, regele Matia Corvinul le-o confiscă împreună cu satul pentru participarea la complotul organizat de nobilimea ardeleană, ca în 1469, amintiții nobili din familia Bánffy de Losoncz să fie repuși în stăpînirea Sînmiclăușului, după cum reiese din actul de confirmare al conventului din Cluj—Mănăstur¹⁴.

De la sfîrșitul veacului al XV-lea nu mai avem nici o știre certă despre existența satului și a cetății, ele intrînd mai mult ca sigur în mod definitiv în stăpînirea orașului vecin. Însuși numele a fost dat uitării cu timpul, păstrîndu-l numai documentele. Ultimul document asupra căruia stăruim, este cel din 20 august 1493, păstrat într-un transumpt din 7 septembrie 1536, privind hotărnicirea aceluiași pământ al capitlului din Arad (Egyházfalva), rămas ca o enclavă în hotarele orașului în plină dezvoltare. Sînt reluate hotarele mai vechi, cu o precizare nu lipsită de interes în ceea ce privește problema în discuție: „*Primul semn începe la miazăzi lîngă Arieș, apoi merge spre apus spre valea Huguos în vecinătate cu teritoriul cetății Turda care acum se numește cetatea Sînmiclăuș. Apoi continuă pe valea Huguos în sus pînă la colțul cetății Saxoniavára, înaintînd pe lîngă cetate*” etc.¹⁵.

Din documentele analizate mai sus reiese existența unei cetăți în partea de sud a orașului Turda lîngă Arieș, denumită cînd Turda, cînd Arieș, cînd cetatea banului Micud, cînd cetatea Sînmiclăuș. Cetatea și satul Sînmiclăuș se aflau, după cît ne

⁸ Documente, C. Transilvania, veac. XIII, vol. II, p. 294—296.

⁹ Documente, C. Transilvania, veac. XIII, vol. II, p. 368.

¹⁰ „*Possessione episcopalis Zenthmiclos unacum domo lapidea, curia videlicet episcopali, molendino etc., in vicinitate oppidi regis Torda* (Csánki D., *op. cit.*, p. 738; Mályusz E., *op. cit.*, II/1, nr. 4366).

¹¹ „*Possessione regalis Scenthmiclos... in fine civitatis Thorda penes Aranyos habita*” (Csánki D., *op. cit.*, p. 675, *apud* Dl. 28198).

¹² „*Predium Zenthmyklos in fine civitatis nostre Tordensis... Tributum in civitate nostra Tordensi ad castrum nostrum Zenthmikloswara exigi solitum*” (Csánki D., *op. cit.*, p. 675, *apud* Dl. 28383).

¹³ „*necnon castrum ac possessione Zenth-Myklos iuxta Thordam simulcum tributo Thordensi*” (Csánki D., *op. cit.*, p. 676, *apud* Dl. 28398; Bánffy Oklevéltár, II, p. 73).

¹⁴ Bánffy Oklevéltár, II, p. 112.

¹⁵ Kemény József îl transcrie după originalul păstrat în arhiva capitlului din Alba Iulia (Dipl. Trans., VII, p. 232). Regeste la Beke Antal, *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulaféhervár, II*, Budapest, 1890, nr. 744 și 861.

permit hotărnicirile vechi din documente să le localizăm, în partea de sud-vest a oraşului, la vest de podul peste Arieş, care făcea legătura pe drumul mare cu *villa Cruciferorum* (azi cartierul Oprişani), locul unde se ţineau, în faţa voievodului, congregaţiile nobiliare ale Transilvaniei. Erau cuprinse dinspre sud şi est de Arieş şi mărginite de afluenţii acestuia care curg dinspre vest, valea Sîndului (Hugyospatak, în documentele medievale) şi a Pordeiului (Párdé), cuprinzînd dealul Pordeiului numit în trecut şi *Cetatea Zinei* (Tündérvár) împreună cu pantele de nord şi est ale acestuia denumite *Dealul Pietros* (Köveshegy), loc pe care s-a întins, după cum o demonstrează descoperirile arheologice întîmplătoare, o bună parte a *Potaissei* romane.

În secolul trecut, cu ocazia unor lucrări edilitare în partea aceea a oraşului, au fost scoase la lumină însemnate vestigii romane, mai ales în zona fabricii de bere, a morii oraşului şi în strada Romană, dar şi urme de ziduri din piatră nefasonată, rudimentare ca tehnică faţă de cele romane, de provenienţă medievală. Extinderea rapidă a oraşului găsea în această zonă o excelentă carieră de piatră, oferind material gata format pentru diferite construcţii. De altfel, încă din evul mediu, odată cu dezvoltarea oraşului Turda, la majoritatea construcţiilor religioase, civile şi a fortificaţiilor din jurul bisericilor s-a folosit piatră, îndeosebi de temelie, din vechile ruine romane.

Sub dealul Pordeiului, spre est, spre Arieş, unde în secolul trecut exista doar moara oraşului, pe terenul de lîngă rîu şi canalul morii, săpat pe la mijlocul aceluiaşi secol, la sud de valea Sîndului, pasionatul cercetător al vestigiilor oraşului Turda, Orbán Balázs, a văzut urmele a ceea ce putea constitui cîndva o fortificaţie de formă patrulateră, de 120×70 paşi, cu resturi evidente de şanţ în jur, de unde în vremea sa se mai scotea piatră¹⁶. În veacul nostru, pe acest loc, destul de bine situat ca poziţie pentru o fortificaţie, s-a extins un cartier al oraşului, iar terenul, în urma multiplelor nivelări, nu mai păstrează nici un semn vizibil. Dealul de deasupra, dinspre vest, plantat cu vii şi amenajat timp îndelungat cu terase pentru atare scop, oferă de asemenea ochiului de azi vagi urme. Pe panta de sud a *Cetăţii Zinei* (Tündérvár), Téglás István a semnalat descoperirea a 45 de morminte aşezate în şiruri şi orientate est-vest, avînd ca inventar brăţări şi inele de argint, care par a fi mai degrabă feudal-timpurii, decît dacice cum le credea autorul¹⁷. Se impun săpături arheologice sistematice pentru a se constata dacă pe acest teren, unde în permanenţă, cu ocazia oricărei lucrări agricole sau edilitare, iese material arheologic bogat, mai ales de epocă romană — a existat într-adevăr, peste oraşul roman, aşezarea şi cetatea medievală propusă.

În ceea ce priveşte *Saxoniavára*, celălalt toponimic amintind de o cetate în hotarul Turzii, acesta trebuie pus în legătură cu ruinele destul de vizibile în evul mediu ale castrului roman, situat după cum se ştie pe *Dealul Cetăţii*, denumit în trecut şi *Cetatea Fetei* (Leányvár)¹⁸. De altfel, în documentul din 1276 se specifică faptul că respectiva cetate era patrulateră (*quadrangulares castris Sixadoniae*). Numele de *cetatea saxonilor* n-ar fi exclus să stea în legătură cu „oaspeţii” coloni-

¹⁶ Orbán Balázs, *Torda város és környéke*, Budapest, 1889, p. 92—102.

¹⁷ *ArchÉrt*, XXX, 1910, p. 125.

¹⁸ Cronicarul umanist Stephanus Zamosius (Szamosközy) descrie la 1604 o poartă a castrului împodobită cu o statuie măreaţă, probabil a zeiţei Minerva (*Mon. Hung. historica*, XXX, 1880, p. 277), prăbuşită mai tîrziu, în urma cutremurului din 1657.

zați la ocnele de sare din vecinătate, în bună parte de origine germană, care puteau foarte bine, în vremuri de restriște, să se adăpostească printre ruinele ei.

Fără pretenția impunerii unui anumit punct de vedere, am încercat să atragem atenția asupra unei probleme care — subliniem încă odată — numai prin cercetări arheologice ar putea furniza noi date asupra începuturilor Turzii medievale.

P. IAMBOR

ÜBER DIE LOKALISIERUNG DER BURG SÎNMICLĂUȘ (TURDA)

(Zusammenfassung)

Aufgrund einiger Urkunden aus dem 11.—15. Jahrhundert über einige Besitzungen auf dem heutigen Territorium der Stadt Turda, versucht der Verfasser eine Burg zu lokalisieren, die unter verschiedenen Benennungen vorkommt: Turda, Arieș, die Burg des Bans Mikud, Sînmiclăuș. Verfolgt man die alte Toponymie aus den Urkunden, kommt man zu der Schlussfolgerung, dass das Dorf Sînmiclăuș und die homogene Burg auf der südwestlichen Seite der modernen Stadt lagen, zwischen dem Arieș und seinen Zuläufen, dem Tal des Sindul und Pordeiul, am Fusse und auf dem Berg Tündervár. Die archäologischen Forschungen, die sich in dieser Zone auferlegen, könnten bedeutende Aufschlüsse über die Burg, um welche das Komitat organisiert wurde und über die mittelalterlichen Anfänge der Stadt Turda bringen.

Was den anderen Ortsnamen anbelangt, welcher eine Burg, „Saxoniavár“, am Rande von Turda erwähnt, muss in Zusammenhang mit den ziemlich sichtbaren Ruinen im Mittelalter des römischen Castrums gestellt werden, welches den Bewohnern und den „Gästen“, meist deutscher Abstammung, die sich an den Salzgruben von Turda niederliessen, Obdach boten.

